

*Кожушко С. І.,**кандидат юридичних наук, докторант**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ МЕТОД ЯК ПРОЦЕС ЕВОЛЮЦІЇ ПРЕДМЕТА

Анотація. Стаття присвячена сучасним тенденціям у дослідженні доктрини (науки) трудового права й поняття «предмет трудового права» у філософському розумінні еволюційного розвитку.

Ключові слова: юридична наука, юридична герменевтика, тлумачення права, доктрина трудового права, предмет трудового права.

Постановка проблеми. Філософія й теорія трудового права тяжіють до пізнання реальних процесів, що відбуваються внаслідок нормотворчості у сфері трудового права – учення про трудові відносини, виявляючи фундаментальні наукові напрацювання та суперечності в їхньому доктринальному застосуванні, сприяючи запобіганню ентропічним негативним наслідкам і закріплюючи позитивні тенденції регулювання відносин, що пов'язані з гуманізацією праці, у прикладному плані визначаючи насамперед практичні результати застосування того чи іншого джерела трудового права.

Дослідженню герменевтичних підходів до предмета в науці трудового права присвятили свої праці знані науковці й практики, серед яких, зокрема, С.С. Алексєєв, М.М. Амельченко, Є.О. Біржакова, Н.С. Волкова, А.В. Гордимов, М.І. Іншин, І.А. Кравець, З.Х. Ловпаче, М.В. Лушнікова, О.М. Лушніков, П.В. Лушніков, С.І. Максимов, В.Г. Мельнікова, О.Є. Писаревський, Є.Б. Хохлов, В.І. Щербина та ін.

Метою статті є ґрунтовне вивчення проблеми герменевтичного підходу до предмета трудового права із використанням аналізу тенденції предметного й методологічного тлумачення сучасної трудової доктрини у правовій науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предметний зміст доктрини трудового права розкривається відповідно до точки біфуркації, що «супроводжується зміною усталеного режиму роботи системи» – у процесі історичного розвитку науки трудового права, і тому переважно має значення не «терміносистема» сама по собі, а те, як саме вона трактується й наповнюється представниками різних наукових шкіл, що представляють інтереси тих або інших соціально-політичних сил, шляхом методологічної побудови в науковому пізнанні правового явища – предмета трудового права.

Загальновизнаним є той факт, що предметом трудового права є не тільки трудові, а й інші безпосередньо пов'язані з ними відносини. Видається, що трудовий процес також має особливий суб'єктний склад відносин і специфіку їх змісту. Положення зазначеної концепції відображають основні риси предмета трудового права в сучасних умовах. М.І. Іншин і В.І. Щербина серед ознак виділяють такі: по-перше, вузьку сферу дії трудового права, що не відповідає сучасним реаліям, а тим більше перспективам регулювання праці; по-друге, трудове право має регулювати працю в широкому сенсі цього слова, а не тільки працю найманих осіб; по-третє, поняття «трудова діяльність» як об'єкт трудового права поступово замінюється широким поняттям «професійна діяльність», що охоплює всі види суспільно корисної діяльності; по-четверте, розширення предмета трудового права, безумовно, призведе до його значної диферен-

ціації або навіть формування його підгалузей; по-п'яте, ця тенденція зумовлена протидією спробам роботодавців мінімізувати соціальний вплив трудового законодавства [1, с. 386].

У науці трудового права висловлені й інші погляди на склад предмета трудового права, але побудувати систему галузі на основі тільки предметної ознаки не вдалося, оскільки використовувалися похідні від права підстави групування норм. Побудова системи трудового права за предметними ознаками ускладнюється й тому, що самі суспільні відносини можна групувати за різними підставами, отже, допускається потенційна можливість конструювання безлічі систем трудового права [2, с. 16].

З позиції теорії трудового права найбільш затребуваним у науці є судження, відповідно до якого предмет це – 1) галузь трудового права (догматична частина науки (доктрини – К.С.); 2) історія розвитку галузі; 3) місце галузі в системі права й більш загальних соціально-економічних категорій (економіка, господарський механізм тощо); 4) досвід правового регулювання праці в зарубіжних країнах у різні періоди їх історичного розвитку [3, с. 110–111], що, на нашу думку, викликає певного уточнення, особливо в частині догматичного та доктринального аспектів.

Варто зазначити, що О.В. Макаров указує на розуміння права загалом як системи норм, що має передусім державний, а не соціальний характер. Адже право – це встановлена чи санкціонована державою система норм, відповідно, його джерелом є воля держави, а точніше, воля тих, хто приймає норму права [4, с. 17].

Незважаючи на вищенаведену та достатньо дискусійну тезу, на шляху утвердження прав і свобод людини суспільство пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на дедалі більше коло осіб і відносин між ними. Саме боротьба за права людини, на думку М.В. Оніщука, за все нові й нові ступені свободи особи ставала каталізатором масштабних змін у суспільно-політичному житті більшості держав світу, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з іншими людьми, суспільством і державою [5, с. 29].

Важливе місце серед соціально-економічних прав людини посідає право на працю, яке зумовлено сутністю людини та відображає її природну потребу до відповідальної діяльності. Саме завдяки праці, наголошує В.М. Венедіктова, людина забезпечує своє існування, формується як особистість, набуває певних навичок і здібностей, реалізує їх у трудовій діяльності через певні свої інтереси [6, с. 25].

Місце, яке посядає право в системі поділу методологічних функцій, на нашу думку, полягає в логічному тлумаченні підходів і демонструє альтернативність, що виходить із запозичених «абстрактно філософських підходів», серед яких окреме місце посідає герменевтика.

Зміна методологічних установок низки сучасних правознавців на користь тієї чи іншої модної філософської доктрини не привела (і не приведе) до якісного поліпшення її результатів. Як констатують деякі автори, ідучи таким «філософським»

шляхом, а, по суті, перебуваючи в полоні нових ідеологічних стереотипів та ідіом юридичного мислення, учені деколи оскаржують загальновідомі факти, що стосуються історії держави й права, а в теоретичному плані значно відстають від концептуальних розробок і реальних конституційних досягнень [7, с. 38–39].

Трудоправа доктрина є генератором положень (ідей), які згодом можуть закріплюватися в кодифікованому акті про працю, стаючи загальнообов'язковими правилами поведінки. Загальновідомо, що більшість закріплених у сучасному трудовому законодавстві положень і конструкцій спочатку були вироблені й обґрунтовані трудовою наукою [8, с. 563].

З огляду на вищезазначене необхідність поглибленого вивчення соціально-філософської методології тлумачення норм права пояснюється тим, що в межах філософії права може бути створена його цілісна загальнотеоретична концепція, яка об'єднала б у собі досягнення двох наукових напрямів: соціально-філософської методології філософії права й теорії тлумачення правових норм (юридичної герменевтики). Усебічний аналіз і осмислення цього комплексного правового явища в сучасних умовах будуть сприяти підвищенню ефективності взаємодії юридичної науки та практики [9, с. 29].

Термін «герменевтика» (грецьк. – *hermeneutikos*) – це мистецтво роз'яснення, тлумачення. Як зазначає І.А. Кравець, герменевтика розроблюється й застосовується в різноманітних галузях суспільствознавства: філософії, філології, психології, праві [10, с. 38]. Д.А. Наливайко вказує, що саме поняття «герменевтика» неоднозначне, під ним розуміють і осягнення сенсів та значень знаків, і теорію й загальні правила інтерпретації текстів, і філософське вчення про онтологію розуміння й епістемологію інтерпретацій [11, с. 5]. Цієї позиції дотримується Gregory Leyh (Грегорі Лейх), відповідно до його міркування, юридична герменевтика не передбачає якоїсь єдиної або догматичної концепції герменевтики та являє собою спробу виявлення не редукованих (незведених – К. С.) умов людського розуміння [12, с. 12].

Основними поняттями герменевтики є «зміст», «авторитет», «традиція», «інтерпретація», «герменевтичне коло», «частина й ціле», але центральне місце серед них належить поняттю «розуміння» [13, с. 258] – праворозуміння.

До слова сказати, що методологічні проблеми герменевтики були витоками із протестантської теології, і засновником герменевтики як самостійної дисципліни став протестантський теолог і класичний філолог Ф. Шлейермахер, котрий визначив і обґрунтував її універсальні принципи. Універсальна герменевтика Ф. Шлейермахера – виток усіх наступних герменевтичних теорій.

За позицією Ф. Шлейермахера, наочними є істотні відмінності герменевтики й діалектики, яка займається змістом предмета, на відміну від «виразу». Ф. Шлейермахер сформулював принцип «герменевтичного кола» – розуміння цілого, виходячи з частини, і частини – на основі цілого. Розумінню передують «передрозуміння» – розуміння цілого як необхідна передумова розуміння приватного.

Ще один принцип герменевтичної процедури – «правило рівняння» дослідника й автора – дослідник повинен зрівнятися з автором, усунувши історичну дистанцію та відмовившись від власної особистості й своєї культурно-історичної ситуації, конклюзія герменевтичної процедури – розуміння автора дослідником [14, с. 242].

Герменевтика XIX ст. стає спеціальним методом науки про дух. Поряд із цим герменевтика як особливий метод класичної науки про мову дає змогу осмислено тлумачити («розуміти»)

пам'ятники стародавньої літератури, відповідно до філософії Г.-Г. Гадамера, – це мовна парадигма, у якій слово є місцем саморозкриття буття для людини [15, с. 115]. Він виділив три складові герменевтичного процесу: 1) застосування (екзегетика), 2) розуміння, 3) тлумачення.

Екзегетика (грецьк. *exegetikos* – роз'яснюючи) – це процес застосування герменевтичних принципів до конкретного тексту (з погляду теології Святого Письма) – доктринальних положень, з метою «вивести» або виявити його «не уявне», а справжнє значення. Вибір герменевтичних принципів у процесі екзегетики залишається непорушним, проте способи й вибір щодо їх застосування багато в чому залежить від особи теоретика, ученого, який тлумачить ці положення.

Ураховуючи те, що доктринальні положення, доктринальні підходи до предмета трудового права та його форми в системі права (теоретична основа) згруповані за інституціональним принципом, відображаються в новій нормотворчості. Право «як система норм», де, на твердження П.П. Богущького, системність є однією із найважливіших властивостей права, проте поряд із цим учений продовжує, що право водночас розглядають як унікальну соціально-нормативну систему, що власне визначає його форму і зміст. За таких обставин використання в епістемології права системного підходу є необхідним [16, с. 71].

Тож, як уже зазначалося вище, систему науки трудового права не потрібно ототожнювати із системою права та системою законодавства. Об'єкт регулювання в нашому випадку – це суспільні відносини, змістом яких є праця, проте варто зазначити, що предмет трудового права не тотожний із виключно трудовими відносинами.

Реалії сьогодення дають підстави стверджувати, що в науковому й прикладному аспектах наочним є розширення правового регулювання трудових відносин, які задіяні в економічному обороті. «Ключовим пунктом» цього процесу є модифікація трудового права й законодавства, що відкриває нові можливості вирішення економічних завдань із подальшим отриманням більш високого виробничого ефекту й певним чином підкрює відносини організації й управління (як аспект перспективного законодавства і як вид відносин, що передують трудовим), а структура – функціям відповідних органів [17, с. 130–132].

Серед новацій у герменевтичному підході до проблем предмета трудового права варто зазначити, що МОП на 104-й сесії Міжнародної конференції праці 12 червня 2015 р. у м. Женева прийняла нову міжнародну трудову норму, яка покликана допомогти сотням мільйонам працівників і економічним одиницям перейти з неформальної у формальну економіку.

Відповідно до даних МОП, більше ніж половина робочої сили у світі знаходиться в пастці неформальної економіки, яку відрізняють недотримання трудових прав, відсутність достатніх можливостей для якісної зайнятості, неналежний соціальний захист, відсутність соціального діалогу та низька продуктивність праці. Усі ці фактори серйозно перешкоджають створенню стійких підприємств.

У новій рекомендації зазначається, що більшість людей утягуються в неформальну економіку не по своїй волі, а через відсутність можливостей працевлаштування у формальній економіці й неможливість отримання коштів для існування іншим шляхом.

У новій трудовій нормі сформульовані стратегії та рекомендації щодо політичних заходів, які можуть сприяти переходу від неформальної до формальної економіки.

Ухвалення рекомендації на Міжнародній конференції праці – вирішальний крок, покликаний допомогти державам

ужити необхідних заходів щодо створення гідних робочих місць і стійких підприємств у формальному секторі економіки [18, с. 70].

Герменевтичний процес розуміння – це здатність досягнути сенс будь-чого й досягнути завдяки цьому гідний результат [19, с. 226]. Розуміння у праві полягає в суперницьтві природно-правового та позитивістського право розуміння. С.І. Максимов наголошує, що їхнє суперництво охоплює всю історію правових ідей, від стародавніх часів до наших днів. Це зумовлено тим, що кожен із цих підходів акцентує свою увагу на справді необхідному аспекті права або правової реальності, хоча й робить це однобічно. Так, класичні теорії природного права роблять акцент на морально-ціннісній стороні права, розглядаючи природне право як моральний критерій для оцінювання і зразок для формування позитивного права, так само як класичний правовий позитивізм розглядає право лише як систему норм, установлених державою та забезпечених її примусовою силою. Проте право не може бути зведено ні до моральної належності, ні до примусовості. Воно є єдністю відображених зазначеними концепціями сторін, які, дотримуючись традиції, називають «природне право» й «позитивне право» [20, с. 36].

Властивості права – це основні об'єктивні характеристики, які притаманні праву як самодостатній цілісності й дають змогу виявити його глибинну сутність. Серед властивостей права в контексті позитивістського праворозуміння Є.О. Біржакова визначає його загальну нормативність, правову визначеність і державну гарантованість [21, с. 103].

З теоретико-правової позиції, на твердження С.С. Алексєєва, юридична герменевтика – це наука (і мистецтво) тлумачення юридичних термінів і понять, вершина юридичної майстерності, кульмінаційний пункт юридичної діяльності [22, с. 130]. Н.С. Волкова вказує, що юридична герменевтика розуміється як особливий метод тлумачення правової норми, що включає не тільки буквальну розшифровку тексту тлумачення норми, а й оцінювання правової ситуації, супутньої реалізації цієї норми [23, с. 79–85].

З.Х. Ловпаче розглядає поняття «юридична герменевтика» в таких значеннях:

- мистецтво тлумачення юридичних текстів (законів);
- теорія розуміння й осягнення сенсу тлумачення джерела права, на підтвердження цьому, як наголошує О.В. Малько, правову доктрину варто зарахувати швидше до засобів правового впливу, ніж до засобів правового регулювання [25, с. 26];
- мистецтво осягнення чужої індивідуальності (тут мається на увазі суб'єктивне ставлення до об'єкта, який підлягає розумінню);
- учення про принципи гуманітарних наук [24, с. 36].

Серед наукових підходів, на справедливу думку А.В. Гордимова, особливого значення набуває доктринальне тлумачення, що зумовлено тим, що нівелюється межа між позитивним і природним правом, на конституційному рівні закріплено ідеї природного походження й невідчужуваності прав людини. У цих умовах юрист-практик як ніколи має потребу в рекомендаціях учених із вирішення колізій, які виникають у правовій практиці [26, с. 41].

Висновки. Герменевтичні процеси в еволюції предмета трудового права розкривають норми позитивного права і «справжній порядок речей», належне й наявне наводяться у співвідношенні, і в правовій реальності з'являється «певне сьогодні, історична перевага». Правосвідомість і реалізація позитивного права є критеріями чинності державних актів (джерел права, до яких зараховують і доктрини), що містять правові норми, суб'єкти трудового права – «арбітрами й адмінами», що

вважається не сферою їхньої правової компетенції. Абстрактні норми щодо ситуації, пов'язаної із організацією праці, є власною діловитістю, вони фактично створюють правові норми, завдячуючи власній праці (трудовій діяльності) й праворозумінню та свідомості, що має в концепції еволюційної динаміки розвитку трудового права «певну історичну перевагу».

Література:

1. Иншин Н.И. Современное видение предмета трудового права Украины / Н.И. Иншин, В.И. Щербина // Ежегодник украинского права : сб. науч. тр. / отв. за вып. А.В. Петришин. – Х. : Право, 2014. – № 6. – С. 379–387.
2. Мельникова В.Г. Система трудового права Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.Г. Мельникова. – Томск, 2004. – 26 с.
3. Курс российского трудового права : в 3 т. / под ред. Е.Б. Хохлова. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – Т. 1 : Общая часть. – 1996. – 573 с.
4. Макаров О.В. Соотношение права и государства / О.В. Макаров // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 16–22.
5. Оніщук М. Проблеми забезпечення прав людини в Україні: від Загальної декларації прав людини – до сьогодні / М. Оніщук // Право України. – 2009. – № 4. – С. 29–35.
6. Венедіктова В.М. Зайнятість населення як юридична форма реалізації конституційного принципу свободи праці / В.М. Венедіктова // Захист прав людини – європейський вимір України : матеріали 10-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Севастополь, 6–9 черв. 2013 р.) / за ред. проф. В.С. Венедіктова. – Севастополь, 2013. – С. 25–27.
7. Евсеев А.В. С каким методологическим арсеналом выступает юридическая наука в третье тысячелетие? / А.В. Евсеев, А.О. Лядов // Юридическая наука в начале третьего тысячелетия : материалы научно-практической конференции (1–2 апр. 2004 г.). – Майкоп : Изд-во АГУ, 2004. – С. 37–41.
8. Лушников А.М. Российская школа трудового права и права социального обеспечения: портреты на фоне времени (сравнительно-правовое исследование) / А.М. Лушников, М.В. Лушникова. – Ярославль, 2010. – 563 с.
9. Писаревский А.Е. Юридическая герменевтика. Социально-философская методология интерпретации и толкования правовых норм : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / А.Е. Писаревский ; Краснодар. акад. МВД России. – Краснодар, 2004. – 29 с.
10. Кравец І.А. Конституція і герменевтика: Вопросы и теории / І.А. Кравец // Правоведение. – 2003. – № 5. – С. 38–49.
11. Наливайко Д. Вступне слово упорядника / Д. Наливайко // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: Вибрані твори / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.
12. Legal Hermeneutics. History, Theory, and Practice / Edited by Gregory Leyh. – Berkley / Los Angeles / Oxford, 1992. – 325 p.
13. Бальжик І.А. Герменевтика та екзегеза: єдність та відмінність / І.А. Бальжик // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 50. – С. 258–263.
14. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер ; пер. с нем. А.Л. Вольского ; науч. ред. Н.О. Гучинская. – СПб. : Европейский Дом, 2004. – 242 с.
15. Гадамер Г.-Г. Естетика і герменевтика / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 115.
16. Богущий П.П. Системний підхід і криза раціоналізму в юриспруденції / П.П. Богущий // Матеріали третьої Міжнарод. наук. конференції «Розвиток методології сучасної юриспруденції (пам'яті проф. О.В. Сурілова)» / від. ред. Ю.М. Оборотов ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія», Одеса, 12 квіт. 2013 р. – Одеса, 2013. – С. 71.
17. Кожушко С. Модифікація трудового права України / С. Кожушко // Legea și viața. – 2014. – № 5. – С. 130–132.
18. The transition from the informal to the formal economy: Reports of the Committee 104-st Session by 13 June 2015. Geneva: ILO, 2015. – 70 p. – [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_375370.pdf.
19. Иваницков И.А. Теория государства и права / И.А. Иваницков. – Ростов н/Дону : Изд-во Рост. ун-та, 2001. – С. 226.
20. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.

21. Біржакова Є.О. Позитивізм як самостійний напрямок визначення властивостей права / Є.О. Біржакова // Держава і право : зб. наук. пр. Серія «Юридичні і політичні науки» / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – Вип. 55. – К. : Видавництво Інституту держави і права ім. В. М. Корецького, 2012. – С. 98–103.
22. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
23. Волкова Н.С. Приемы формирования правовой позиции Конституционного Суда РФ / Н.С. Волкова // Журнал российского права. – 2005. – № 9. – С. 79–85.
24. Ловпаче З.Х. Юридическая герменевтика как раздел науки о понимании / З.Х. Ловпаче // Вестн. Адыгейс. гос. ун-та. Серия 1 «Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология». – 2011. – № 3. – С. 35–41.
25. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 250 с.
26. Гордимов А.В. Місце і роль доктрини у загальній системі джерел права / А.В. Гордимов // Держава і право. – 2009. – Вип. 43. – С. 57–63.

Кожушко С. И. Герменевтический метод как процесс эволюции предмета трудового права

Аннотация. Статья посвящена современным тенденциям в исследовании доктрины (науки) трудового права и понятия «предмет трудового права» в философском понимании эволюционного развития.

Ключевые слова: юридическая наука, юридическая герменевтика, толкование права, доктрина трудового права, предмет трудового права.

Kozhushko S. Hermeneutic method as a process of evolution subject matter of labor law

Summary. The article discusses modern trends in research of doctrine (sciences) of labour right and concept «the subject matter of labor law» in the philosophical understanding of evolutionary development.

Key words: jurisprudence, legal hermeneutics, interpretation of law, doctrine of labor law, subject matter of labor law.